

NOVIJI PRILOZI PROUČAVANJU USTAŠKOG POKRETA
I »NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE« 1941—1945. U
NASOJ HISTORIOGRAFIJI

Osjetni napredak koji od sredine šezdesetih godina obilježava razvoj naše historiografije o narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji u Jugoslaviji, 1941—1945, odrazio se i na rezultatima u istraživanju politike okupacionih sila i njihovih kolaboracionista. To je i shvatljivo, jer napori i težnje da se dublje i šire upozna problematika NOB-a i revolucije nameću i potrebu proučavanja onih komponenata za koje je dosad bilo manje interesa. Takav se pristup prvenstveno očitovao u organiziranju nekih većih znanstvenih skupova posvećenih pojedinim značajnim događajima i problemima iz razdoblja NOB-a i revolucije, a s ciljem da se što potpunije razmotre. To su: skup o Prvom zasjedanju AVNOJ-a, u Bihaću, 4—6. listopada 1966; skup »Neretva-Sutjeska 1943«, u Sarajevu, 27. lipnja do 2. srpnja 1968; skup u povodu 25-godišnjice Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a, također u Sarajevu, 18—20. studenog 1968. godine.¹ Na tim je skupovima niz priloga bio posvećen razmatranju politike njemačkih i talijanskih okupacionih snaga na području Hrvatske i Bosne i Hercegovine, te u vezi s tim i analiza uloge »Nezavisne Države Hrvatske« i ustaša. Namjera je ovog prikaza da se osvrne na njih i na neke radove koji su nastali izvan tih skupova. Premda su svi ti prilozi po sadržaju raznovrsni, tj. obrađuju niz pitanja, ipak se mogu podijeliti u dvije osnovne grupe. Jedna grupa obuhvaća radove o problemima unutrašnje organizacije NDH, a druga se u većoj ili manjoj mjeri odnosi na pitanja položaja i uloge ustaša i NDH u politici Trećeg Reicha i fašističke Italije.

1. Premda prilog F. Čulinovića, Organizacija vlasti i oružane snage u »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj«, *Vojnoistorijski glasnik* (dalje: VIG), 3/1968, 131—199, teži da za razliku od već postignutih rezultata, opširnije i potpunije prikaže i ocijeni neka pitanja uspostavljanja ustaškog sistema, poglavito za razdoblje 1941—1942, ipak, s obzirom na autorov pristup, ne bi se mogao ocijeniti kao značajniji napredak u odnosu na dosadašnja istraživanja. Osnovna je zamjerka, koja se u vezi s tim može uputiti autoru, da se uopće nije koristio dosadašnjim rezultatima naše historiografije, koji se ne smiju mimoilaziti, unatoč tome što čine skroman doprinos. Da se Čulinović, naime, poslužio tim rezultatima, tj. svoj prilog, među ostalim, gradio i na njima, njegov bi rad bez sumnje, bio znatno vredniji.

Kako se i iz naslova vidi, autor obrađuje dvije grupe problema. Iz okvira prikaza organizacije vlasti u NDH svakako najveću pažnju privlače autorova razmatranja nekih pravno-političkih aspekata (administrativna podjela NDH, organi vlasti, posebno ustaški sabor, zakonodavstvo NDH, autoritativnost i totalitarnost kao osnovna obilježja karaktera ustaškog režima i neka druga

¹ Materijali ovih skupova objavljeni su u zasebnim zbornicima: Prvo zasjedanje Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije — zbornik radova naučnog skupa, Bihać, 4—6. X 1966, Bihać 1967, str. 454; Zbornik radova »Neretva-Sutjeska 1943«, Beograd 1969, str. 784; materijali skupa u povodu 25-godišnjice ZAVNOBiH-a objavljeni su u *Prilozima* Instituta za istoriju radničkog pokreta Sarajevo, br. 4, 1968.

pitanja).² Posebno zanimanje izaziva autorov pokušaj utvrđivanja broja ustaša god. 1941, tj. onih društvenih elemenata koji su iz različitih interesa i pobuda postali nosioci ustaškog režima. To se pitanje, bez sumnje, postavlja kao jedno od najvažnijih za ocjenu političke osnovice ustaškog pokreta, a to znači i jačine njegova utjecaja u hrvatskom narodu. Analizirajući pojedine brojčane podatke o pripadnicima ustaškog pokreta, Čulinović s pravom dolazi do zaključka da »[...] broj ustaša nije postao toliki da bi (naročito prema sveukupnom stanovništvu ovoga područja) ustaše predstavljali neku jaču političku snagu« (141—142).

U drugom dijelu svoga priloga Čulinović je opširnije prikazao stvaranje oružanih snaga NDH i u tome je težište postavio na razmatranje karaktera i uloge domobranstva. Bez sumnje je domobranstvo, samo po sebi, jedna od najzanimljivijih tema u istraživanju ne samo NDH nego i NOP-a u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, pa su i pitanja koja Čulinović otvara i analizira u vezi s tim vrijedan prilog daljnjem proučavanju (162—183). On je ukazao na niz komponenata koje djeluju na položaj i ponašanje domobranskih jedinica, tj. pripadnika te vojne formacije, koja je trebala da postane glavni nosilac vojničke moći NDH. Razmatrajući utjecaj pojedinih faktora (ustaše i domobranstvo, utjecaj NOP-a na ponašanje domobrana, domobranstvo i okupacione snage, razvoj svjetskog rata u pravcu jačanja snaga antifašističke koalicije), autor osobito ističe značenje diferencijacije u redovima domobranstva. »Manji dio domobranstva — zaključuje on — bio je za ustašku NDH, ali pretežni njegov dio nije bio za okupatorski režim« (176).

Premda Čulinovićev prilog nema karakter analitičke rasprave, a zbog nesistematičnosti mu se može uputiti ozbiljnija zamjerka, njegova analiza nekih bitnih pitanja organizacije vlasti i oružanih snaga NDH, bez sumnje, potkrepljuje ispravnost cjelovite ocjene o NDH, sadržane u zaključku: »Ne može se osporiti da je *Nezavisna Država Hrvatska bila okupatorska tvorevina* i da ona, prema tome, *nije imala karakter države* — ni s obzirom na vrijeme, mjesto i način njenog postanka, jer je svaka okupacija privremeno zaposjedanje *tudjeg državnog teritorija* [...]«, pa zbog toga »[...] ni oružane snage NDH nisu imale, ni mogle imati karakter regularne vojske, već su to bile *prisilno mobilizirane formacije u sastavu okupatorske osovinske vojske*« (192).

Dok Čulinović razmatra ulogu i značenje oružanih snaga NDH u okviru pokušaja izgradnje njenoga političkog sistema i politike okupacionih sila, nekoliko priloga vojnohistorijskog karaktera proširuju poznavanje te problema-tike. Dva priloga *S. Odića*, koji sadrže prikaz njemačkih i kvislinskih oružanih snaga na području Srbije, Hrvatske i Bosne potkraj 1942. i u prvoj polovici 1943, donose na osnovi relativno bogate arhivske građe niz važnih podataka o brojčanom stanju vojnih snaga NDH.³ Time je ipak napravljen u stvari samo korak naprijed u istraživanju brojnog stanja oružanih snaga NDH, a to

² Uglavnom ista pitanja Čulinović je dodirnuo u dva poglavlja svoje knjige: Dokumenti o Jugoslaviji, Historijat od osnutka zajedničke države do danas, Zagreb 1968, 383—396. Ovdje se može spomenuti i prilog *E. Vražalića*, Međunarodnopravni karakter okupacionih sistema u Jugoslaviji, VIG 3/1969, 65—99, koji sadrži i kratak osvrt na organizaciju vlasti u NDH i »njen pravni karakter« (73—78). Po svom karakteru, taj prikaz je poglavito faktografski.

³ *S. Odić*, Podaci o njemačkim i kvislinskim oružanim snagama u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni krajem 1942. godine, Zbornik: Prvo zasjedanje AVNOJ-a, n. dj., 81—98, i Njemačke i kvislinske oružane snage u Četvrtoj i Petoj ofanzivi i njihovi gubici, Zbornik radova »Neretva-Sutjeska 1943«, n. dj., 110—119.

potvrđuju i podaci koje donosi sam autor, jer se temelje na različitim izvorima, pa se u mnogo čemu ne podudaraju. Utvrđivanje kriterija o tome što sve treba razumijevati pod pojmom oružanih snaga NDH, jedan je od bitnih problema. Dok neke statistike u oružane snage ne uračunavaju ustašku vojnici, svima njima nedostaju potpuniji podaci o kvislinškim snagama unutar njemačkih vojnih formacija. Nema sumnje o tom da u oružane snage NDH treba uračunati sve naoružane jedinice koje je ona mobilizirala. Unatoč tim preprekama, Odić je ipak umnogome uspio da na osnovu analize i sistematizacije niza fragmentarnih podataka utvrdi približno brojno stanje oružanih snaga NDH potkraj 1942. i na početku 1943. godine. One su u to vrijeme — koje je s jedne strane obilježavao značajan porast snaga NOP-a, a s druge, pojačani napori Nijemaca i Talijana u daljnjem vojnom angažiranju zbog osjetnog slabljenja vlastitih pozicija — brojale oko 200.000 ljudi.⁴ Ako se taj broj usporedi s brojem cjelokupnih snaga NOVJ u isto vrijeme, koje su brojale oko 150.000 naoružanih ljudi, onda se, bez sumnje, prilično tačno može ocijeniti stvarna vojnička sposobnost i spremnost oružanih snaga NDH. Toga su već tada i Nijemci bili svjesni, pa je to i bio jedan od uzroka što u prvoj polovici 1943. dolazi do izmjene u sistemu njemačke komande, koja se s obzirom na NDH odnosila na podređivanje svih njenih oružanih snaga njemačkim komandantima.⁵

2. Prilozi koji obuhvaćaju problematiku odnosa NDH prema Trećem Reichu i Italiji, razumijevajući ih u najširem smislu riječi, po svom su sadržaju doduše prilično raznovrsni, ali s obzirom na pitanja koja obrađuju, njih još uvijek obilježava fragmentarnost. To je i razumljivo jer se radi u stvari o prvim znanstvenim pokušajima prikaza i ocjena nekih dosad potpuno zanemarenih problema. S obzirom na pristup istraživanju te problematike treba naročito istaći da se u tim prilogima položaj i uloga NDH i ustaša pokušavaju razmatrati u širem okviru politike okupacionih sila. Taj je postupak, dakako, ispravan, što znači da se tek u dugotrajnijem sistematskom istraživanju nalazi put za potpunije i cjelovitije poznavanje niza značajnih pitanja.

Premda se u nizu priloga s manje ili više pažnje dotiču razni problemi oko njemačko-talijanskih suprotnosti i nesuglasica na području NDH, ipak se samo prilog R. Brčića zapravo odnosi na njih, ograničavajući se na Bosnu i Herce-

⁴ Različiti kriteriji i izvori utjecali su i na konstatiranje različitih podataka kod Odića. Prema podacima ustaškog porijekla, autor u prvom prilogu donosi podatak da su potkraj 1942. oružane snage NDH brojile »oko 191.700 vojnika, podoficira i oficira«, računajući tu i ustašku vojnici (84—85). Služeći se podacima Glaisea von Horstenaua, opunomoćenog njemačkog generala u NDH, Odić u drugom prilogu konstatira da je u istom razdoblju NDH »imala pod oružjem oko 250.000 ljudi«, pri čemu nije računao ustašku vojnici i 369. i 373. legionarsku diviziju (112). Prema podacima, koje donosi V. Strugar, Jugoslavija 1941—1945, Beograd 1969, 124, NDH je potkraj 1942. imala oko 220.000 vojnika.

⁵ O tome opširnije piše M. Kreso, Izmjene u sistemu njemačkog komandovanja i okupacione uprave u prvoj polovini 1943. godine, Zbornik radova »Neretva-Sutjeska 1943«, n. dj., 728—737. Na osnovu nove arhivske građe, autor donosi niz zanimljivih podataka i ocjena koji znatno proširuju dosadašnje poznavanje te problematike. U vezi s prilogima o vojnim snagama NDH ovdje treba spomenuti i rad J. Vujoševića, Vazduhoplovstvo njemačkih i italijanskih okupatora i kvislinške NDH u operaciji »Schwarz«, na i. mj., 378—385. Također nešto podataka donosi i S. Radovanović, Snage zaraćenih država na evropskom ratištu u prvoj polovini 1943. godine, na i. mj., 685—690.

govinu.⁶ Taj rad treba u prvom redu shvatiti kao pokušaj ukazivanja na značenje nekih osnovnih pitanja koja obilježavaju nastanak i početak zaoštavanja suprotnosti između Nijemaca i Talijana u vezi s obranom i jačanjem vlastitih interesa na području NDH, gdje Bosna i Hercegovina postaju središte pažnje. Takav je pristup utjecao i na samu kompoziciju rada. Ukazujući najprije na značenje njemačko-talijanskih suprotnosti u Jugoslaviji do 10. travnja 1941, tj. do proglašenja NDH, autor zatim analizira te suprotnosti u daljnjem razvoju u nekoliko značajnih momenata (značenje pregovora u Beču 21—22. IV; pregovori u Ljubljani i Rimski ugovori; ustaški režim i pitanje Bosne i Hercegovine; talijanska reokupacija Druge i Treće zone; izbijanje oružanog ustanka i neuspjeh Nijemaca i ustaša u njegovom ugušenju). Uočavajući bit tih suprotnosti, Brčić s pravom zaključuje da Italija nije uspjela 1941. da NDH doista uključi u svoju interesnu sferu, upravo zbog suprotstavljanja Njemačke koja je bila vidljivo ekonomski zainteresirana za Bosnu i Hercegovinu u jugoslavenskom prostoru. U tome, bez sumnje, kako i sam autor zaključuje, treba tražiti uzroke težnje Talijana za jačanjem svoga oslonca u četnicima radi zaštite svojih interesa u NDH.

Problematicu interesa Nijemaca u NDH, ponovo s težištem na BiH, Brčić dalje razrađuje u prilogu: Razlozi i pravci pojačanog angažiranja njemačkog okupatora u NDH 1942/1943. godine (s posebnim osvrtom na značenje privrednog potencijala BiH).⁷ Kao što se i iz naslova vidi, autor osnovnu pažnju poklanja prikazu njemačkih akcija radi ekonomske eksploatacije BiH. On s pravom zaključuje da je ekonomski interes Nijemaca bio prvorazredni faktor u njihovoj politici prema BiH, a da je to područje od kapitulacije Italije za njih dobilo i osobito važno strategijsko značenje.

Neka pitanja politike Italije prema NDH razmatra *M. Leković*, Neki aspekti italijansko-ustaških odnosa i njihov odraz na operacije NOV i POJ, JIČ, 4/1965, 83—95. Autor sam ističe da su mu u prvom redu predmet pažnje »neka pitanja koja više spadaju u oblast vojne historije«. Unatoč takvom pristupu, Leković je ukazao na niz značajnih pitanja iz okvira širih interesa Italije na području NDH, a u vezi s tim i držanja Nijemaca. Nizom primjera autor potkrepljuje tezu o postojanju hladnih odnosa između Italije i NDH. Oni su se odrazili i u slabljenju talijanske podrške ustašama u akcijama protiv NOP-a, a cilj je te talijanske politike bilo nastojanje da zaštiti svoje uže interese.

Nekoliko priloga posvećeno je pitanju četničkog pokreta na području Hrvatske i Bosne i Hercegovine, ali oni tu problematiku razmatraju iz različitih aspekata. Analizirajući u opsežnijem prilogu probleme četničkog pokreta Draže Mihailovića u drugoj polovici 1942. *P. Kačavenda* je znatnu pažnju posvetio i području

⁶ *R. Brčić*, Njemačko-italijanske suprotnosti oko Bosne i Hercegovine u svjetlu okupacije 1941. godine, *Prilozi*, IRP Sarajevo, br. 3, 1967, 167—198. Radi niza podataka i ocjena o politici Njemačke i Italije oko NDH, ovdje treba spomenuti i prilog *E. Kalbea*, Stav njemačkih fašističkih okupacionih vlasti prema jugoslavenskom narodnooslobodilačkom pokretu 1942/43. godine, zbornik: Prvo zasjedanje AVNOJ-a, n. dj., 247—255.

⁷ *Prilozi* IRP, Sarajevo, br. 4, 1968, 287—296. Isti prilog je objavljen i u *Pregledu* (Sarajevo), 1968, vanredni broj, 91—100.

Ovdje treba spomenuti i prilog *Z. Cvetkovića*, Utjecaj nekih privrednih činilaca na borbenu aktivnost neprijateljskih snaga na području BiH u prvoj polovini 1943. godine, zbornik radova »Neretva-Sutjeska 1943«, n. dj., 691—700, koji sadrži niz zanimljivih podataka iz okvira iste problematike.

NDH.⁸ Osnovna zadaća autora bila je da ispita pojave koje su utjecale na razvoj četničkog pokreta u izrazito kvislinšku snagu i izazivale sve očigledniju krizu u koju je zapadao. U tom su pogledu postali osobito akutni problemi rješavanja položaja četnika na području NDH (Hercegovina, istočna Bosna), koji su bili najuže vezani uz odnose između Talijana, Nijemaca i ustaša. U vezi s tim, autor je u prikazu politike Talijana prema četnicima ukazao na ulogu tzv. dobrovoljačke antikomunističke milicije (Milizia volontaria anti-comunista — MVAC), prikazavši njen nastanak, organizaciju i sastav. Analizirajući s druge strane politiku NDH i Nijemaca prema četnicima, autor s pravom ukazuje na njenu razliku od politike Talijana. Dok je status četnika bio gotovo potpuno legaliziran u najvećem dijelu talijanske okupacione zone, gdje su njihove formacije »nastajale i izgrađivale svoju organizaciju oslanjajući se na pomoć italijanskih oružanih snaga«, politika Nijemaca, usprkos tome što je nastojala što više privući četnike u borbu protiv NOP-a, »nije dostigla nivo saradnje četnika s italijanskim okupatorom zato što su se Nemci, za razliku od Italijana, na svom okupacionom području oslanjali prvenstveno na NDH« (260—278). Bez sumnje se ovdje radi o osjetno širim i složenijim problemima, koji su već prije istaknuti u vezi s pitanjem njemačko-talijanskih nesuglasica na području NDH.⁹

Kačavenda je u posebnom prilogu obradio i probleme odnosa četnika i ustaša u Bosni 1942, koji postaju aktualni zbog pobjeda i jačanja utjecaja NOP-a na tom području.¹⁰ Suradnja do koje zbog toga dolazi bila je i rezultat politike okupacionih sila koje su težile da ujedinjenjem četničkih i ustaških snaga protiv NOP-a smanje udio vlastitih snaga. Autor zaključuje da je ta suradnja, koja je u određenom opsegu i oblicima — što je u prilogu opširno prikazano — bila ostvarena 1942, nastavljena u manjim razmjerima sve do kraja rata, ali ipak treba dodati da nije imala ni približno ono značenje koje su zainteresirane strane željele.

Premda se odnosi samo na područje istočne Bosne, prilog *R. Hurema*, koji obrađuje istu problematiku, svojom iscrpnijom analizom znatnije pridonosi njenom upoznavanju.¹¹ Autor pri tome upozorava i na odjek sporazuma NDH i četnika kod muslimanskog stanovništva. »Muslimani su se — konstatira Hurem — najedanput suočili sa situacijom u kojoj se državna vlast, koju oni, makar i kao nužno rješenje, u većini prihvataju, sporazumijeva sa četnicima, prema kojima su se Muslimani odnosili isto kao Srbi prema ustašama. Zato su Muslimani bili protiv sporazuma sa četnicima i na njih su vidno reagovali« (322). Ukazujući i na sličan odjek u hrvatskom i srpskom stanovništvu, autor zaključuje: »Sporazumi koji su, između ostalog, motivisani zajedničkim ciljevima u

⁸ P. Kačevanda, Kriza četničkog pokreta Draže Mihailovića u drugoj polovini 1942. godine, *Istorija radničkog pokreta* — zbornik radova, 1, 1965, 257—332.

⁹ U vezi s tim ovdje se može spomenuti rad N. Scotti-Zurić, Suradnja srpskih građanskih političara i Talijana radi proširenja okupacionog područja u Dalmaciji (1941—1942), *VIG*, 2/1969, 195—211. Ovaj prikaz ostavlja neuvjerljivom tezu autora o sukobu Italije i NDH kao ravnopravnih partnera oko pitanja Dalmacije, koja je ipak po našem mišljenju u prvom redu bila cijena što su je ustaše na čelu s Pavelićem platili za svoj dolazak na vlast.

¹⁰ P. Kačevanda, Saradnja četnika i ustaša u Bosni 1942. godine, *VIG*, 5/1966, 37—67.

¹¹ R. Hurem, Sporazumi o saradnji između državnih organa Nezavisne Države Hrvatske i nekih četničkih odreda u istočnoj Bosni 1942. godine, *Prilozi IRP Sarajevo*, br. 2, 1966, 285—325.

borbi protiv NOP-a i koji su doprinijeli da on u istočnoj Bosni privremeno još više oslabi, u krajnjoj liniji su djelovali u pravcu političkog, a potom i vojničkog jačanja NOP-a» (323).

Hurem se opširnije bavi i istraživanjem akcija nekih muslimanskih građanskih političara koje su obilježavali pokušaji da se Bosna i Hercegovina izdvoji iz NDH.¹² Takva politika, kako ističe autor, uslijedila je »[...] kao reakcija na stanje u Bosni i Hercegovini, stvoreno politikom koju su ustaše i četnici vodili i zločinima koje su vršili i kao reakcija na trenutni položaj velikog broja Muslimana u istočnoj i srednjoj Bosni i istočnoj Hercegovini«. U najužoj vezi s tim, u tim pokušajima bile su sadržane i težnje »gornjeg sloja muslimanskog društva« da očuva svoje pozicije stvaranjem autonomne BiH. S tim u vezi je nastao i poseban projekt za uređenje BiH kao autonomne jedinice s osloncem na Nijemce. U analizi tih pitanja, autor iznosi niz zanimljivih podataka i ocjena koji ukazuju na mnoge dosad nepoznate momente. Ocjenjujući u cjelini pokušaje muslimanskih političara za stvaranje autonomne BiH, autor ističe da oni »[...] predstavljaju fenomen drugorazrednog značaja, koji, mada je na njega uticao, niukoliko nije izmijenio tok događaja [...]«, ali s pravom dodaje da to »[...] ne umanjuje potrebu njihovog daljnjeg naučnog ispitivanja i potpunijeg naučnog objašnjenja.«

Na kraju bi još trebalo upozoriti na nekoliko priloga, koji se dotiču problema okupacione politike u nekim drugim područjima. V. Antić, Prilog historiji političke borbe za Istru od 1943. do 1945, *Istarski mozaik*, 1/1966, 1—10, razmatra i ocjenjuje akcije talijanskih fašističkih snaga, NDH i Nijemaca oko Istre poslije kapitulacije Italije.¹³ Od drugih radova, ističemo novije priloge J. Mirmića, koji, među ostalim, raspravljaju o mađarskom okupacionom sistemu u Međimurju i Baranji.¹⁴

Ako bi trebalo pokušati u cjelini ocijeniti rezultate istraživanja problematike o kojoj je ovdje bilo riječi, u posljednjih nekoliko godina, onda svakako treba u prvom redu konstatirati da oni znače osjetan napredak u odnosu na dosadašnje stanje. S obzirom na sadržajnu stranu, niz priloga otvara i obrađuje sasvim nove probleme, dok neki od njih uspješno dopunjuju i proširuju dosadašnje poznavanje. Pri tome treba posebno ukazati na to da se najveći broj priloga temelji na novoj arhivskoj građi različite provenijencije, što bez sumnje umnogome omogućava da unesu znatno više svjetla u spomenuta istraživanja.

Fikreta Jelić-Butić

¹² U vezi s tim nastala su tri rada R. Hurema: O autonomnoj orijentaciji jednog dijela muslimanskih građanskih političara u Bosni i Hercegovini u drugoj polovini 1942. godine, zbornik radova: Prvo zasjedanje AVNOJ-a, n. dj., 257—259; Pokušaj nekih građanskih muslimanskih političara da Bosnu i Hercegovinu izdvoje iz okvira Nezavisne Države Hrvatske, *Godišnjak Društva istoričara BiH*, XVI, Sarajevo 1965. (štampano 1967), 191—221; Konceptije nekih muslimanskih građanskih političara o položaju Bosne i Hercegovine u vremenu od sredine 1943. do kraja 1944. godine, *Prilozi IRP Sarajevo*, br. 4, 1968, 533—548.

¹³ Ovdje je od interesa upozoriti na knjigu T. Ferenca, *Kapitulacija Italije in narodno-osvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943, Maribor 1967*, u kojoj se dotiče i pitanje Istre.

¹⁴ J. Mirmić, Denacionalizatorska politika mađarskog okupatora u jugoslavenskim zemljama 1941, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, X, 1967, 143—153; Sistem prekog suđenja na mađarskoj okupacionoj teritoriji 1941, zbornik: Vojvodina 1941, Novi Sad 1967, 61—95; Sistem jedinstvenog vojnog rukovodstva mađarskog okupatora u borbi protiv NOP-a u Bačkoj, *VIG*, 2/1968, 7—70.